

Поліна ФЕДОРЕНКО

ПОЛІТИКА БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ВЛАДИ
ЩОДО РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ
У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920-Х РОКІВ
(на прикладі Житомирської дієцезії)

Римо-Католицька Церква (РКЦ) належить до Церков, що здавна існували на українських землях. Однак після поділів Речі Посполитої російська влада почала позиціонувати її як інституцію, а відтак, і віру, силоміць насаджувану українському народу. У часи більшовицького урядування РКЦ переслідувалася жорстокіше, ніж будь-коли: була повністю зруйнована ієрархічна структура Церкви, а більшість священиків загинула мученицькою смертю.

Основною метою цього дослідження є висвітлення політики більшовицької влади щодо РКЦ у першій половині 1920-х рр., зокрема на прикладі Житомирської дієцезії. Нашими головними завданнями є встановлення засад антирелігійної політики, висвітлення перших репресивних заходів проти римо-католицького духовенства і визначення основних форм репресій, які здійснювалися з метою внутрішнього розладу і компрометації Церкви.

Функціонування РКЦ в умовах радянської дійсності досліджували як українські історики – Н. Рубльова¹, Т. І. Єременко², І. Т. Лісевич³, Г. Стронський⁴, так і польські – М. Токажевський⁵, Ф. Шнарбаховський⁶, Л. Краєвський⁷, А. Около-Кулак⁸, А. Вішневський⁹, о. Р. Дзвонковський¹⁰, М. Іванов¹¹, Я. М. Купчак¹². Джерелами нашого дослідження є архівні документи тогочасних органів державної влади, спецслужб, дипломатичних відомств, що зберігаються у центральних та обласних архівах України, а також Російської Федерації та Польщі¹³.

Ідеологічна і законодавча база антирелігійної політики

Антирелігійна ідеологія поряд з розробленою законодавчою системою були міцним фундаментом для впровадження у життя більшовицької політики щодо релігії. Творцем антирелігійної ідеології більшовиків був, як усім відомо, В. І. Ленін, який перетворив загальновідомий вислів Карла Маркса «Релігія – це опіум для народу»¹⁴ на ідеологічне кліше радянської пропаганди. Ленін писав, що всі сучасні релігії та Церкви є органами буржуазної реакції, які служать їй захистом, а також експлуатацією й одурманенням робітничого класу¹⁵. «Ми повинні боротися з релігією»¹⁶, – наголошував Ленін у своїй праці «Про ставлення робітничої партії до релігії», визначаючи релігію як «попівщину», «хвору фантазію», «виверти філософського ідеалізму», «непридатний продукт непридатного суспільного ладу», «духовну сивуху», «один із видів духовного гніту» тощо¹⁷. Загальнопартійною нагальною справою була боротьба з культами, і зброєю цієї боротьби стала матеріалістична філософія¹⁸.

Численні більшовицькі публікації і газети, які видавалися мільйонними накладками, повторювали антирелігійні гасла. Наслідуючи Леніна, цим гаслам надавали щораз більш простацький, брутальний і образливий для віруючих характер. Віра і релігійні практики вважалися не тільки не сумісними з наукою, але і шкідливими для неї. Крім того, оголошувалося, що релігія є головною перешкодою на шляху реалізації нового устрою. «Релігія і комунізм не сумісні ані теоретично, ані практично», – писали у 1925 р. відомі ідеологи комунізму Микола Бухарін і Євген Преображенський у своїй «Азбуці комунізму»¹⁹, додаючи, що боротьба з релігією має два напрями: по-перше, знищення Церкви і, по-друге, викорінення релігійних забобон у масах²⁰. Отже, як бачимо, більшовицька ідеологія була покликана до боротьби з будь-якими релігіями і з релігійністю як такою.

На початку своєї діяльності більшовики не проголошували, що їхньою метою є знищення релігії, і навпаки виявляли толерантність. Навіть наприкінці 20-х років Сталін у інтерв'ю з американською делегацією казав, що партія є нейтральною до релігії, хоча партія й вестиме пропаганду проти релігійних забобонів²¹. Варто звернути увагу на те,

що масові арешти духовенства різних конфесій, а пізніше і розстріли, ліквідація місць релігійного культу завжди супроводжувались офіційними запевненнями про цілковиту свободу релігії в СРСР. У більшості атеїстичних публікаціях наголошувалось, що СРСР це «найвільніша» держава у питаннях віровизнання²². Утім, одночасно зі свободою віровизнання існувала і свобода антирелігійної пропаганди, яка мала на меті ліквідацію «релігійних забобонів».

Для боротьби з релігією, окрім ідеології, у більшовиків існувало відповідне законодавство, фундамент для послаблення Церкви був закладений першими декретами більшовицької влади. «Декретом про землю», від 27 жовтня 1917 р., ліквідовувалась приватна власність на землю, її оголошували «всенародним надбанням». Як результат, будь-які церковні організації, а серед них і РКЦ, втрачали право на земельні володіння²³. Хоча РКЦ в Україні після багаторазових експропріацій у ХІХ ст. і так не належала до найбільших землевласників, проте прибутки від землі, якою вона володіла, до революції забезпечували добробут духовенства і стабільну діяльність католицьких добродійних і релігійно-просвітницьких організацій²⁴.

Наступний акт РНК РСФРР, «Декларація прав народів Росії» від 2 листопада 1917 р., скасовував національні та національно-релігійні привілеї й обмеження²⁵. Ним вирішувалась давня проблема нерівноправного становища РКЦ на територіях колишньої Російської імперії. Проте, треба згадати, що ще уряд Керенського своїм розпорядженням проголосив рівноправність усіх віросповідань і Церков, тому декларація більшовиків не була чимось новим для РКЦ.

Указ «Про свободу совісті, церковні та релігійні громади» безпосередньо стосувався релігії і Церкви²⁶. Він з'явився 23 січня 1918 р. і пізніше був внесений до першої конституції РСФРР як тринадцята стаття, за якою гарантувалось право населення на свободу совісті, а також релігійну й антирелігійну пропаганду²⁷. Невдовзі життя показало, що цим указом відкривалося широке поле для переслідувань Церкви. Указ проголошував свободу совісті та рівноправність громадян, які можуть сповідувати будь-яку релігію чи не сповідати жодної²⁸. Згідно з ним, церковні інституції не мають права володіти приватною власністю, а духовенство втрачало статус юридичної особи²⁹, тобто за-

раховувалося до т. зв. лишенців, осіб, позбавлених виборчих та інших прав. Церква відокремлювалась від держави, а школа – від Церкви. Викладання релігійних віровчень в усіх державних і громадських, а також приватних навчальних закладах не допускалося³⁰.

Крім урядових постанов і указів, радянські установи зайнялися розробкою і подальшою реалізацією різноманітних інструкцій, що мали силу не меншу, ніж закон, зате були позбавлені декларативного лібералізму. Так, підписана 24 серпня 1918 р. наркомом юстиції РСФРР Д. І. Курським інструкція про відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви відбирала й ті доволі обмежені права і свободи, що надавалися віруючим і духовенству раніше. Згідно з цим документом, місцевим органам влади належало у стислі терміни здійснити ревізію церковного майна, виселити священиків з їхніх помешкань, припинити діяльність добровільних та освітніх установ та організацій при церквах³¹.

Оскільки Україна проголосила незалежність і мала власний уряд, то видані у Петрограді та Москві урядові постанови РСФРР не повинні були торкатися українських справ. Однак із вторгненням Червоної армії, в Україні почали насаджуватися більшовицькі закони. У січні 1919 р. урядом створеної у Харкові УСРР було видано указ про свободу совісті, текст якого майже дослівно повторював положення указ РСФРР³².

Обмеженням принципу свободи совісті та віросповідання була встановлена регламентація релігійних союзів указом ВЦВК від 3 серпня 1922 р.³³. В основі конфесійної організації лежала релігійна громада, яка могла існувати у формі локальної спільноти, але чисельністю не менше, ніж 50 осіб з місцевого населення. Вона могла діяти на підставі статуту, схема якого була попередньо надана вищою владою. Ці положення давали локальній організації незалежність від розпоряджень центральних чи дієцезіальних організації РКЦ. Нагляд над діяльністю союзів виконував Народний Комісаріат Внутрішніх Справ РСФРР. Проте згадані союзи «п'ятдесятки» не мали права використовувати культові об'єкти – костьоли чи церкви. Для цього група вірних з 20 людей, не володіючи статусом колективної організації, на підставі спеціальної петиції до влади мала отримати право оренди костьола і його власності. Підписи людей, які утворюють т. зв. двадцятку, робили їх особисто відповідальними за матеріальний стан костьола. Оскільки

костюли і предмети культу були свого часу одержавлені, вони могли бути доступними лише на підставі спеціальних угод між органом влади і церковним комітетом на чолі з церковною радою. «Двадцятки», крім того, мали право проведення зібрань і нарад у суто церковних справах. Склад «двадцятки» обов'язково мав бути затверджений владою, разом з тим влада залишала за собою право вилучати певних осіб з її складу. Не могли бути членами «двадцятки» особи позбавлені виборчих прав, а, отже – священики. Відтак, комітет мав право брати та звільняти з роботи священиків, хористів і сакристіаніна, яким відповідно видавали зарплатню. Від церковної нерухомості сплачувалися податки, а прибутки комітету могли походити тільки з грошових зборів з парафіян³⁴.

Це нововведення, яке суперечило всім церковним правилам організації життя парафії, викликало великий спротив з боку духовенства. На відмову реєструвати громади, влада почала замикаати храми і навіть погрожувала передати їх у користування православним громадам, які вже були змушені зареєструватися. Не маючи іншого виходу, вища церковна влада РКЦ в СРСР погодилася на створення громад, що «керували» б парафією.

В Україні натомість існували не «двадцятки», а «п'ятдесятки», яким надавалось право винаймати костюл і ціле церковне майно на загальних підставах, прийнятих у СРСР. «П'ятдесятки» мали сплачувати податки за «сакральну територію і об'єкт». На початку 20-х років церковні комітети могли просити про певні пільги у сплаті, але у 30-х роках – не існувало вже жодних пільг. Невчасна сплата податку каралась різними санкціями, аж до закриття і передання костюлу на світські цілі: школу, клуб, бібліотеку чи склад³⁵.

Більшовицькі постанови суперечили сьомій статті Ризького мирного договору, укладеного у березні 1921 р. між урядами СРСР і Польщі³⁶. Обидві сторони брали на себе зобов'язання забезпечити росіянам, українцям і білорусам у Польщі та польському населенню в Україні, Білорусії та Росії вільний розвиток культури, мови, релігійного життя. Одночасно сторони домовилися, що Церкви і релігійні громади, до яких належать особи польської національності в Росії, Україні і Білорусії, мають право, у межах законодавства, самостійно влаштовувати своє внутрішнє церковне життя³⁷, а також володіти і користуватися

церковним майном, необхідним для здійснення релігійних обрядів³⁸. Також було домовлено, що сторони не мають право втручатися у справи релігійних громад на території іншої держави, що церковними колами Польщі розцінювалося як зрада української Полонії.

Як бачимо, попередньо згадані декрети порушували умови Ризького договору. Дуже часто духовенство зверталось до влади, посилаючись на сьому статтю договору, з вимогою не порушувати їхні права і повернути їм майно. Відповідь Відділу Культів Народного Комісаріату Юстиції надійшла 24 грудня 1921 р.:

1. «Декрет про відділення Церкви від держави виданий з метою регулювання державно-церковних стосунків усіх релігійних спільнот і разом з інструкцією Курського є обов'язковими законами у Росії, таким чином, Ризький трактат зовсім не послабить їхніх основних принципів, а тому католицькі церкви і релігійні громади на території СРСР підлягають загальним принципам радянської церковної політики і після укладання польсько-радянського трактату.

2. Католицькі святині віддаються у користування колективам вірян на тих самих підставах, що і святині інших конфесій.

3. Тому майно, конфісковане у РКЦ і релігійних громад, особливо муніципалізовані будинки, збудовані польським населенням, відчуженню на користь польської держави не підлягають»³⁹.

Ще одним каменем спотикання для священників у відносинах з більшовицькою владою була втрата юридичної сили церковних обрядів: вінчання, хрещення і соборування. Влада не лише монополізувала право на реєстрацію актів громадянського стану, відібравши у церкви ці функції, але й заборонила здійснювати відповідні релігійні обряди, поки факт народження, шлюбу і смерті не був зареєстрований у відділі РАГС. Заборона була закріплена у 1922 р. у статті № 123 Кримінального кодексу УСРР. Ця законодавча норма була скасована у 1927 р., проте впродовж п'яти років влада активно використовувала її для переслідування духовенства⁴⁰.

На початку 20-х років радянський держапарат стрімко розбудовувався: створювалися численні комісаріати, ради, комітети, комісії тощо. Було розроблено, зокрема, й цілу систему органів для практичної реалізації Декрету про відокремлення Церкви від Держави. Видиму

частину цієї складної багатогалузевої конструкції становив створений у червні 1921 р. у складі Народного комісаріату юстиції УСРР відділ з відокремлення Церкви від держави. До його повноважень належали: розробка проектів відповідних законів і підзаконних актів – директив, інструкцій, положень; контроль за дотриманням чинного законодавства про культу; регулювання відносин державних інституцій і Церкви; надання консультативної допомоги⁴¹. Цей відділ, більше відомий як «ліквідаційний», займався передусім широкомасштабним збором інформації про різні боки релігійного життя.

У жовтні 1922 р. ліквідаційний та його місцева мережа були передані у звітність Наркомату внутрішніх справ УСРР. Вивчення релігійної ситуації в Україні робилося відкрито й офіційно шляхом реєстрації релігійних громад, обліку та анкетування духовних осіб, аналізу статутів релігійних об'єднань, заяв та скарг громадян, складання угод про передачу храмів у користування вірним тощо⁴².

Протягом 20-х, а пізніше і 30-х років, більшовицька влада використовувала різноманітні звинувачення для переслідування духовенства та вірян: від хуліганства до антидержавних злочинів. Покарання за порушення законодавства про свободу совісті варіювалися від примусових робіт до ув'язнення, від заслання до таборів до смертного вироку. Найчастіше священики потрапляли на лаву підсудних за ст. 54 КК УСРР⁴³ – «контрреволюційні злочини». Ця стаття передбачала серйозні покарання: засудження до максимального терміну ув'язнення (10 років) чи навіть розстріл.

Від самого початку більшовицька влада брутально втручалася у внутрішнє життя всіх Церков і конфесій. Проголошений у радянській конституції релігійний нейтралітет держави був цілковитою фікцією. Насправді радянська держава мала лише одну мету – абсолютний контроль над діяльністю Церкви та її пізнішу остаточну ліквідацію.

Перші репресії проти римсько-католицького духовенства

Репресії проти РКЦ виявилися у закритті храмів і арештах священиків. «Досконале» законодавство завжди мало відповідну статтю для тих чи інших «порушень». Перші репресії з'явилися відразу з появою

юридичних актів більшовицької держави. Так, коли на початку 1923 р. о. Владзімеж Гінофф у Бердичеві почав викладати релігію для трьохсот дітей, то дуже швидко в його домі з'явилися посланці Державного політичного управління (ДПУ) із заборонаю проводити заняття⁴⁴. Інший священик, о. Антоній Трачинський, був навіть заарештований на початку 1925 р. за катехізацію дітей і засуджений до семи місяців примусових робіт⁴⁵.

Після відмови вилучати коштовності з церков велика кількість як православного, так і католицького духовенства була заарештована чи репресована. Акція збору коштовностей була організована, як офіційно стверджувала влада, для боротьби з голодом на Поволжі та у Південній Україні. За чинення опору більшість священиків потрапила за ґрати, а частину було засуджено до страти. Про рішучість влади можемо судити з таємного листа В. І. Леніна до В. М. Молотова, у якому йшлося про необхідність застосовувати жорстокі репресії до духівництва. Ленін писав: «щоб не сталось, необхідно найшвидше провести вилучення церковних цінностей. [...] Чим більше представників реакційного духівництва і реакційної буржуазії вдасться нам розстріляти, тим краще. Саме зараз треба провчити цю публіку так, щоб на декілька десятиріч про жоден спротив вони не сміли і думати»⁴⁶. Як бачимо, влада тільки в офіційних паперах нікого не переслідувала і декларувала нейтральність до релігії, насправді прагнула знищити Церкву.

На всій території ССРР були поширені судові процеси проти католицьких священиків. Центральне місце у цій кампанії зайняв, поза сумнівом, гучний процес Могилевського архієпископа Яна Цепляка та ще чотирнадцяти священиків Петрограду, який відбувся у березні 1923 р. Причиною процесу стала відмова архієпископа видати владі костюольні коштовності. Крім того, архієпископ був звинувачений у нелегальних контактах з представниками польської влади, у проведенні антикомуністичної пропаганди, а також у відправленні богослужінь у місцях для того не призначених (у цей час через відмову віддати коштовності костюоли були на деякий час закриті)⁴⁷. Архієпископ і о. Костянтин Будкевич були засуджені до смерті, решта священиків – до ув'язнення від трьох до десяти років. Завдяки втручанням Заходу, смертна кара для архієпископа Цепляка була замінена на десять років

ув'язнення, а пізніше, 9 квітня 1924 р., він виїхав за межі СРСР. Проте втручання Заходу не запобігло смертельному вироку для о. Костянтина, який був виконаний у ніч з 31 березня на 1 квітня 1923 р.⁴⁸ Інші священники були заслані до таборів. Вони стали католицькими «першовідкривачами» Соловків, так званих концентраційних таборів для «релігіозників». Цей судовий процес більшовицька влада використала для ліквідації ієрархії РКЦ в ССРР.

Масова еміграція священників, що були запідозрені у шпигунстві та загальній нелояльності до комуністичної влади, також руйнувала ієрархію РКЦ. Рятуючись від репресій, вони залишали свої парафії і виїжджали з Радянського Союзу до Польщі. Так, о. Калікаст Бутинець і о. Анджей Коберський були заарештовані 1920 (1921) р. за звинуваченням у приналежності до Польської організації військової (ПОВ)⁴⁹. Чимало арештів за звинуваченням у шпигунській діяльності на користь Польщі було здійснено 4 листопада 1923 р. Зокрема, на теренах Житомирської дієцезії були заарештовані о. Ян Котвицький⁵⁰, о. Анджей Федукович⁵¹, о. Зигмунт Хмельницький⁵², о. Клеменс Словіковський⁵³, о. Октавіан Списацький⁵⁴, а також о. Антоній Трачинський⁵⁵. Вони були протримані у в'язниці до Різдва того ж року, а потім звільнені. Багато священників повертались з таких «короткотривалих» ув'язнень у стані фізичного та морального виснаження. За «шпигунство і контрреволюційну діяльність» були заарештовані о. Олександр Кучинський⁵⁶ і о. Василій Стисло⁵⁷.

З посиленням антирелігійної кампанії в СРСР влада прагнула організувати показові процеси, які можна було б використати як важливий елемент атеїстичної пропаганди. Тому, окрім традиційних звинувачень у шпигунстві на користь Польщі і антирадянській пропаганді, католицьких священників звинувачували ще й у насиллі, привласнюванні грошей парафіян, крадіжці, хабарництві⁵⁸.

Одним з найефективніших засобів атеїстичної пропаганди було примушення священників зрікатися свого сану, т. зв. апостазія, і публічно виголошувати антирелігійні заклики. Для цього ДПУ, як головне джерело примусу, не перебирало засобами: лякали тривалими ув'язненнями, можливістю репресій проти родичів, застосуванням безпосереднього фізичного тиску, а найчастіше – погрозами анонімного

вбивства. Тиск на священників був таким сильним, що часто призводив до трагедій⁵⁹. Найвідоміший випадок – це смерть 4 березня 1925 р. о. Анджая Федуковича, священника Житомирського кафедрального храму, який після перебування у в'язниці ДПУ повернувся до Житомира з порушеною психікою і зчинив акт самоспалення, про що йтиметься нижче.

Агенти ДПУ змушували священників підписувати різноманітні заяви, в яких вони виступали на боці радянської влади, засуджували інших священників за антирадянську і шпигунську діяльність на користь Польщі. Такі листи «написали», зокрема, вищезгаданий о. Анджай Федукович, за ним «у підтримку» о. Юзеф Крушинський з Тираспільської дієцезії, о. Казимир Натовський з Кам'янець-Подільської дієцезії. Наостанок агентам ДПУ вдалось морально зламати найбільш шанованого священника з Києва – о. Юзефа Жмигродзького, настоятеля парафії св. Миколая. У 1925 р. він, під тиском ДПУ, підписав заяву з посланням на листи вищезгаданих священників, в якій звинувачував польське духовництво у антирадянській діяльності, а також виразив свою лояльність до більшовицької влади⁶⁰. Ця заява була опублікована у польськомовній газеті «Серп» 26 квітня 1925 р. під заголовком протесту проти втручання священників у політику⁶¹.

Крім духовенства, об'єктом переслідування були різноманітні церковні спільноти мирян: від Розарієвих кіл до Третього світського ордену «Терціарів». Після прийняття указу про відділення Церкви від держави їхня діяльність була поставлена поза законом. Влада поширювала указ і на діяльність добровільних католицьких організацій. Об'єднання груп з метою покращення виконання релігійних практик, а також для надання допомоги й освіти незаможним католикам прирівнювалось до контрреволюційної діяльності. Була заборонена діяльність Згромаджень Дітей Марії, Братства Святого Розарію, Братства Святого Скапулярію, Згромадження Братів і Сестер Терціарів. В Україні та Білорусі навіть організовувались масові кампанії «викриття і знищення» цих католицьких спільнот. Одними з найбільш переслідуваних були члени Кола Святого Розарію, вони та їхня діяльність вважалась загрозою для проведення політики атеїстичного виховання молодого покоління. Члени Згромадження Братів і Сестер

Терціарів також зазнавали репресій. Боротьба з ними відбувалась під гаслом «зламати спільний кулацько-терціарський фронт». Зрозуміло, що діяльність у цьому Згромадженні влада розцінювала не тільки як суто релігійну, але антидержавну і контрреволюційну, члени цих спільнот каралися аж до найвищої міри покарання (розстрілу). Звинувачення у таких випадках найчастіше звучало як ворожа шпигунська діяльність на користь «фашистської Польщі»⁶².

Згідно з оцінками науковців, перший період антирелігійних репресій в СРСР закінчився на межі 1922-1923 років. Антирелігійна кампанія, яка провадилась методами кривавого терору і фізичного переслідування, досить хаотична і стихійна, не принесла більшовицькій владі очікуваних результатів, тому саме у цей час посилюється антирелігійна пропаганда та безпосередні репресії.

Серед заарештованих у цей період священників Житомирської дієцезії, окрім згаданих, також був о. Юзеф Бенецький, настоятель нової парафії св. Ігнатія в Києві. Він був ув'язнений у 1921 р. за те, що відмовився видати владі інвентарні книги і цінні церковні предмети⁶³. У 1924 р. був заарештований на певний час о. Францішек Буяльський⁶⁴, а о. Броніслав Ярошинський, який служив у відомому монастирі Ордену босих кармелітів у Бердичеві, неодноразово викликався до ДПУ в Харкові через зміст його проповідей⁶⁵. «Частим гостем» у в'язницях ДПУ був о. Юзеф Уляновський.

Як бачимо, у першій половині 1920-х років більшовицька влада почала застосовувати репресії проти католицького духовенства для боротьби з РКЦ. Використовувались різноманітні засоби для дискредитації духовенства у суспільстві. У більшості випадків священники звинувачувались у шпигунстві на користь Польщі, антирадянській пропаганді і контрреволюційній діяльності.

Справа о. Анджея Федуковича, настоятеля Житомирського кафедрального собору

Красномовним прикладом «доброї» організації боротьби з релігією є доля одного священника з кафедрального храму св. Софії у Житомирі – о. Анджея Федуковича. Його випадок сколихнув громаду Римо-Католицької Церкви в Україні.

Анджей Федукович народився 7 листопада 1875 р. у с. Денисово Деснянського повіту Віленської губернії, навчався у Житомирській духовній семінарії і Санкт-Петербурзькій імператорській римсько-католицькій духовній академії. У 1902 р. Анджей Федукович отримав священницький сан. У 1914 р. був призначений канцлером єпископської курії, а в 1917 р. став каноніком капітули Луцько-Житомирської дієцезії, віце-деканом та вікарієм храму св. Софії в Житомирі.

Постать цього священника привернула увагу комуністичної влади. Як вже згадувалось, 4 листопада 1923 р. він був заарештований разом з о. Яном Котвицьким та ще десятьма житомир'янами, співробітниками губвідділу ДПУ УСРР, за звинуваченням у підтримці нелегальних зв'язків з Польщею і належності до таємної польської організації. Майже два місяці він перебував у Житомирському будинку примусових робіт і був звільнений тільки на Різдво 24 грудня 1923 р., у зв'язку з відсутністю доказів у його справі⁶⁶, а головно після згоди таємно співпрацювати з ДПУ. Інші звинувачені були звільнені 26 грудня 1923 р. за браком доказів⁶⁷.

За свідченнями консульських рапортів, о. Анджей Федукович під час ув'язнення перебував у жахливих умовах. За два місяці перебування п'ять тижнів його протримали у «одиночці», де з нього «вибивали» зізнання, морили голодом і холодом, використовували гіпнотичні засоби⁶⁸. Після звільнення священник був фізично і морально виснаженим. Польська влада почала клопотатися про його повернення до Польщі, щоб він міг відновити втрачене здоров'я. Єпископ Луцько-Житомирський Ігнатій Дуб-Дубовський написав листа (15 березня 1924 р.) отцю Анджею, у якому рекомендував йому вертатися до Польщі, проте священник не встиг скористатися цієї можливістю⁶⁹.

9 травня 1924 р. Анджей Федукович знову потрапив за ґрати Житомирської в'язниці, яка «славилась» жахливими способами «нагляду» за в'язнями. Наприклад, о. Анджея змушували цілу ніч перебувати у позиції стоячи тощо⁷⁰. 1 жовтня його передали у розпорядження Контррозвідувального відділу ДПУ УСРР в Харкові, де під впливом кількомісячних психічних і фізичних тортур слідчими Ушаковим і Соколовим, він підписав зізнання, що отримував шпигунські інструкції від польського консула в Києві⁷¹. Там же священник був змушений

підписати відкритий лист до Папи Римського Пія XI, датований 9 листопада 1924 р. і, звичайно, відредагований ДПУ. Спочатку лист був опублікований 10 листопада 1924 р. у Харкові в газеті «Комуніст», а пізніше – в багатьох інших радянських газетах. У ньому містилось твердження, що переслідування Католицької Церкви в ССРР не існує, а священники заарештовувались лише за звинуваченням у політичній діяльності і шпигунстві на користь Польщі. Також о. Анджей просив Папу вплинути на польський уряд, щоб той не втручався у внутрішні справи Католицької Церкви в Україні та не давав політичних завдань священникам.

О. Анджей був звільнений після 16 листопада 1924 р., коли цей матеріал спрямований на дискредитацію і внутрішній розкол РКЦ в Україні, був опублікований на сторінках радянської преси. Повернувшись до Житомира, священник уникав роботи в парафії і спілкування з колегами та віруючими⁷². Польська влада безрезультатно намагалась отримати дозвіл на повернення о. Анджея до Польщі. Після кількох місяців сильної депресії, як свідчать очевидці, вранці 4 березня 1925 р. о. Анджей Федуківич, зібравшись на скелю над р. Тетерів, облив себе бензином і підпалив, після чого вирушив у напрямку міста, де його зустріли парафіяни. На запитання, нащо він собі так учинив, він відповів: «Господь Христос терпів за гріхи людей, а я проти народу згрішив, тому мусив себе покарати»⁷³. Помер о. Анджей після декількох годин перебування у лікарні, де його висповідав вікарій о. Станіслав Яхневич.

Наступного дня, на похороні, прийшло багато священників та простих людей, які його не звинувачували, а, навпаки, вважали героєм і мучеником Церкви. Влада була здивована цим самогубством, але одразу перетрактувала його по-своєму. Так, у газетному повідомленні про причини самоспалення о. Анджея писалося: «попереднім слідством виявлено, що ксьондз Федуківич покінчив самогубством. ... Причина самогубства – переслідування з боку католицького духовенства, що оточувало Федуківича, у зв'язку з листом до папи римського. Федуківич останнім часом одержував погрозові листи»⁷⁴. Проте, як стверджував о. Станіслав Яхневич, який мешкав разом з ним, о. Анджей не отримував жодних листів після повернення з ув'язнення.

Ще довгий час радянська влада використовувала цей трагічний випадок у своїх цілях. Значення його смерті применшувалось і перекручувалось для потреб антирелігійної, зокрема антикатолицької, пропаганди. Проте, незважаючи на все це, пам'ять про о. Андея лишилась світлою: люди вважали його героєм і мучеником Церкви.

* * *

Отже, ставлення більшовицької влади щодо РКЦ ґрунтувалось на антирелігійній марксистсько-ленінській ідеології. Підвалини атеїстичної та антикатолицької політики були закладені ще у перших законодавчих актах радянської держави. У більшості випадків священиків звинувачували в антирадянській контрреволюційній діяльності, а також у шпигунстві на користь Польщі. Найчастішими покараннями були: заслання до таборів і заборонена діяльність різноманітних католицьких гуртків, оскільки вони стояли на заваді антирелігійній агітації та вихованню молодого покоління. Влада не шкодувала коштів і засобів для організації антирелігійної пропаганди, не обмежуючись масовою атеїзацією населення, вона вела і репресивні заходи, які на початку 19–20-х років не набрали ще таких обертів як пізніше. У цей період священики, зокрема Житомирської дієцезії, неодноразово заарештовувались і перебували у в'язницях місцевих губвідділів, де до них застосовувались як психічні, так і фізичні тортури. Проте у першій половині 19–20-х років переслідувана Церква зі зруйнованою ієрархічною системою та опустілими парафіями продовжувала існувати, незважаючи на безжальні засоби боротьби з нею.

ПРИМІТКИ:

¹ Рубльова Н. Невідома ділянка «антирелігійного фронту». Боротьба владних структур УСРР проти Римсько-католицької церкви, 1920-ті роки // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ – 1998 – №7/2(6/7) – С. 228–243; Антикостольна кампанія в УСРР причини, інструментарій, перебіг (кінець 20-х – 30-ті рр.) // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ – 1999 – № 1/2 (10/11) – С. 388–405; Ліквідація в Україні ієрархи Римо-католицької церкви (кінець 1917-1937 рр.) // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ – 2000 – № 2/4 (13/15) – С. 311–330.

² Єременко Т. І. Польська національна меншина в Україні в 20-30-ті рр.

XX ст. – К., 1994.

³ Лісевич І. Т. Духовно спрагі: Духовне життя польської національної меншини на Наддніпрянській Україні в 1864–1917 рр. – К., 1997.

⁴ Стронський Г. Злет і падіння: Польський національний район в Україні у 20-30-ті роки. – Тернопіль, 1992; Stroński H. Ukraińcy-katolicy w latach dwudziestych // Więź (Warszawa). – 1993. – № 8. – S. 75–85; Стронський Г. Приречена на мовчання: РКЦ на Україні в 20-30-ті рр. // Людина і світ. – 1994. – № 3/4.

⁵ Tokarzewski Marian. Przyczynek do historii męczeństwa Kościoła Rzymsko-Katolickiego w diecezjach Kamienieckiej i Łucko-Żytomierskiej (1863-1930). – Kraków, 1995.

⁶ Sznarbaczowski Feliks ks. Początek i dzieje Rzymsko-Katolickiej Diecezji Łucko-Żytomierskiej, obecnie Łuckiej, w zarysie. – Warszawa, 1926.

⁷ Krajewski Lucjan ks. Jego Eksceleńcja Ks. Biskup Dr. Ignacy Dub-Dubowski i Jego działalność. – Łuck, 1924.

⁸ Około-Kułać ks. dr. Bolszewizm a religia. – Warszawa, 1923; Około-Kułać ks. dr. Ant.. Kościół w Rosji dawniej, obecnie i w przyszłości. – Kraków, 1928.

⁹ Wiśniewski Antoni. Stosunek Państwa do Kościoła w Z.S.R.R. – Wilno, 1938.

¹⁰ Dzwonkowski R. SAC. Kościół katolicki w ZSRR. 1917-1939: Zarys historii. - Lublin, 1997; Losy duchowieństwa katolickiego w ZSRR. 1917–1939: Martyrologium. – Lublin, 1998.

¹¹ Iwanow Mikołaj. Pierwszy naród ukarany: stalinizm wobec polskiej ludności kresowej (1921–1938). – Warszawa, 1991.

¹² Kupczak Janusz M. Polacy na Ukrainie w latach 1921-1939. – Wrocław, 1994.

¹³ Влада і костьол в Радянській Україні, 1919-1937 рр.: Римо-Католицька Церква під репресивним тиском тоталітаризму: Збірник документів і матеріалів // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ / гол. ред. Ю. Данилюк. – 2003. – №2 (21). – Спецвипуск.; Polacy na Ukrainie: Zbór dokumentów / Pod red. S. Stępnia. - Przemyśl, 1998. - Cz. 1: Lata 1917-1939. – Т. I. ; Jaruzelski Jerzy. Z archiwaliów Ministerstwa Spraw Zagranicznych II Rzeczypospolitej: Stan Kościoła Rzymskokatolickiego na Ukrainie w latach 1922-1927 // Przegląd Wschodni: historia i współczesność polaków na Wschodzie. – Т. 2. – z. 2(6). – 1992/93. – S.435–464.

¹⁴ Маркс К., Энгельс Ф., Ленин В. И. О религии. 2-е изд., доп. – М., 1983. – С. 8.

¹⁵ Kania Władysław. Bolszewizm i religia. – Rzym, 1945. – S. 33.

¹⁶ Ленин В. И. Повне зібрання творів. – К., 1971. – Т. 17. (березень 1908 р. –

червень 1909 р.) – С. 392.

¹⁷ Ленин В. И. О религии и Церкви. – М., 1966. – С. 142–143.

¹⁸ Там само. – С. 240.

¹⁹ Бухарин Н., Преображенский Е. Азбука коммунизма. Популярное объяснение программы Российской Коммунистической Партии Большевиков. // Электронні дані: <http://ua-left.narod.ru/buharin.htm>, відвідано 12.05.2007.

²⁰ Там само.

²¹ Kania Władysław. Bolszewizm i religia... – S. 35–36.

²² див. напр. Бонч-Бруевич В.Д. Свобода совести в СССР. // Вопросы истории религии и атеизма: сборник статей. – Т.2. – М., 1954. – С. 11–28.

²³ Декреты Советской власти. – М., 1957. – Т. 1. – С. 17.

²⁴ Влада і костюл в Радянській Україні, 1919 – 1937 рр.: Римо-Католицька Церква під репресивним тиском тоталітаризму: Збірник документів і матеріалів // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ / гол. ред. Ю. Данилюк. - 2003. - №2 (21). – С. 26.

²⁵ Декреты Советской власти. – Т. 1. – С. 40.

²⁶ Там само. – С. 371-373.

²⁷ Dzwonkowski SAC Roman. Kościół Katolicki w ZSSR... – S. 65.

²⁸ Декреты Советской власти. – Т. 1. – С. 371.

²⁹ Там само. – С. 372.

³⁰ Там само.

³¹ Влада і костюл в Радянській Україні, 1919 – 1937 рр.: Римо-Католицька Церква під репресивним тиском тоталітаризму: Збірник документів і матеріалів // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ - 2003. - №2 (21).– С. 27–28.

³² Там само. – С. 28.

³³ Dzwonkowski SAC Roman. Kościół Katolicki w ZSSR... – S. 64.

³⁴ Kupczak Janusz M. Polacy na Ukrainie w latach 1921-1939. – Wrocław, 1994. – S. 264.

³⁵ Kupczak Janusz M. Polacy na Ukrainie w latach 1921-1939. – S. 265.

³⁶ Мирный договор между Россией и Украиной, с одной стороны, и Польшей – с другой. 18 марта 1921 г., Рига // Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – М., 1965. – Т. III. – апрель 1920г. – март 1921г. – С. 527–528.

³⁷ Там само. – С. 527.

³⁸ Там само. – С. 528.

³⁹ Цит. за: Iwanow M. Polacy w Związku Radzieckim 1921-1939... – S. 299–300.

⁴⁰ Влада і костюл в Радянській Україні, 1919 – 1937 рр.: Римо-Католицька Церква під репресивним тиском тоталітаризму: Збірник документів і матеріалів

лів // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ – 2003. – №2 (21). – С. 39.

⁴¹ Рубльова Н. Невідома ділянка «антирелігійного фронту»: Боротьба владних структур УСРР проти Римсько-католицької церкви, 1920-ті роки // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1998. – № 1/2 (6/7). – С. 230.

⁴² Там само. – С. 230–231.

⁴³ Кримінальний кодекс УСРР зі змінами на 15 вересня 1935 р.: офіційний текст з додатком систематизованих матеріалів. – К., 1935. – С. 19–22.

⁴⁴ Kurczak Janusz M. Polacy na Ukrainie w latach 1921-1939... – S. 268.

⁴⁵ Dzwonkowski R. SAC. Losy duchowieństwa katolickiego w ZSSR, 1917-1939: Martyrologium. - Lublin, 1998. – S. 486.

⁴⁶ Лист В. Леніна В. Молотову для членів політбюро ЦК РКП(б) про необхідність застосування жорстоких репресій до духівництва, 19 березня 1922 р. // Документи трагічної історії України (1917-1927) / Редактор-упорядник П. П.Бачинський. – К., 1999. – С. 427, 430.

⁴⁷ Iwanow M. Polacy w Związku Radzieckim 1921-1939... – S. 318.

⁴⁸ Ostrowski Stanisław. Ś. p. Ksiądz Prałat Konstanty Budkiewicz na tle walki w obronie Kościoła Katolickiego i wiary świętej. – Warszawa, 1929. – S. 32–33.

⁴⁹ Dzwonkowski R. SAC. Losy duchowieństwa katolickiego w ZSSR... – S. 186, 294.

⁵⁰ Там само. – S. 297.

⁵¹ Там само. – S. 227–230.

⁵² Там само. – S. 190.

⁵³ Там само. – S. 444.

⁵⁴ Там само. – S. 452.

⁵⁵ Там само. – S. 485–486.

⁵⁶ Там само. – S. 315–316.

⁵⁷ Там само. – S. 458–459.

⁵⁸ Iwanow M. Polacy w Związku Radzieckim 1921-1939. – S. 318.

⁵⁹ Там само. – S. 324.

⁶⁰ Dzwonkowski R. SAC. Losy duchowieństwa katolickiego w ZSSR. – S. 534; Kurczak Janusz M. Polacy na Ukrainie w latach 1921-1939. – S. 284.

⁶¹ Лист отця Жмигродзького див. Skalski Teofil, ks. Terror i cierpienie. Kościół katolicki na Ukrainie 1900 -1932: Wspomnienia. / Opracowanie, wstęp, przypisy, indeksy oraz wybór анексів і фотографії - ks. Józef Wołczański. – Lublin; Rzym; Lwów, 1995. – S. 409–410.

⁶² Iwanow M. Polacy w Związku Radzieckim 1921-1939... – S. 325–326.

⁶³ Dzwonkowski R. SAC. Losy duchowieństwa katolickiego w ZSSR... – S. 162.

⁶⁴ Там само. – S. 183.

⁶⁵ Там само. – S. 264.

⁶⁶ Постанова Волинського губвідділу ДПУ УСРР про зміну запобіжних заходів щодо ксьондза А. Федуковича. 24 грудня 1923 р. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2003. – №2 (21). – С. 85.

⁶⁷ Постанова Волинського губвідділу ДПУ УСРР про припинення слідства у справі ксьондза А. Федуковича. 26 грудня 1923 р. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2003. – №2 (21). – С. 85–87.

⁶⁸ Aide Memoire w sprawie ks. Fedukowicza, 20 XI 1924. // Przegląd Wschodni. – Т. 2. – з. 2(6). – 1992/93. – S. 451.

⁶⁹ Там само. – S. 451.

⁷⁰ Там само. – S. 451.

⁷¹ Dzwonkowski R. SAC. Losy duchowieństwa katolickiego w ZSSR. – S. 228.

⁷² Skalski Teofil, ks. Terror i cierpienie. Kościół katolicki na Ukrainie 1900-1932: Wspomnienia. – S. 234–235.

⁷³ Там само. – S. 236–237.

⁷⁴ Газетне повідомлення про самоспалення ксьондза А. Федуковича. 12 березня 1925 р. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2003. – №2 (21). – С. 102.